

výsledky přírodovědných analýz ukazují na rychlý postup kolonizace zřejmě již od 12. století, což souviselo s těžbou zlata předcházející objevu stříbrného bohatství oblasti.

STANISLAV VOHRYZEK

REGIONALIA

Martin ČECHURA, *Zaniklé kostely Čech*, Libri, Praha 2012

344 s., ISBN 978-80-7277-507-1

Úkol encyklopedicky zmapovat zaniklé kostely na území Čech byl náročný jak délkou zvoleného časového úseku, tak i terminologickým vymezením. Martin Čechura vychází částečně z definice církevněprávní a částečně z obecné definice kostela jako typu církevní architektury. V tom spočívá jisté úskalí, protože stavebně se kostel vždy přesně definovat nedá. Stejně tak kritérium, které hovoří o pravidelných bohoslužbách, nemá v dnešní době již opodstatnění. V zásadě lze tedy shrnout, že uváděny nebývají klášterní, privátní hradní nebo vesnické a městské kaple. Avšak kromě kostelů, které byly v pramenech označeny jako farní, se zde setkáváme také se zaniklými klášterními, špitálními nebo poutními kostely. Vedle toho jsou zde popsány také zaniklé evangelické kostely.

Obtíže se ukázaly také při definování míry zániku kostelů. Kromě první skupiny, kterou tvoří kostely zcela zaniklé, kniha pojednává o velké skupině sakrálních staveb, jež jsou silně poškozené či torzální a nacházejí se ve fázi částečného fyzického zániku. Vymezení této skupiny činilo autorovi vzhledem k rozsahu devastace církevních památek, hlavně na území Sudet, nemalé problémy, a zvolil proto v úvodě hledisko ryze subjektivní, i vzhledem ke kapacitním možnostem publikace. Z tohoto důvodu v knize nenajdeme celou řadu kostelů, kde se již bohoslužby neslouží, ale které ještě zcela nezanikly. Třetí skupinu tvoří kostely sice ve stavební podstatě zachované, ale zbavené své kultovní funkce a sloužící jiným účelům.

Dalším kritériem, které autor uplatňuje při posuzování zániku kostela, je sakrální kontinuita. To znamená, že za zaniklý kostel se nepovažuje stavba zbořená z důvodu, aby na jejím místě vyrostla nová. Uvedeny jsou pouze případy, kdy došlo k porušení stability místa, a nová sakrální

stavba byla proto vybudována na jiném místě. Autor představuje také několik sporných lokalit, které jsou například založeny výhradně na interpretaci archeologického výzkumu podle vynechaného prostoru mezi hroby na středověkém pohřebišti.

Po úvodní kapitole, která zahrnuje stručný nástin historického vývoje farní sítě s ohledem na hlavní období zanikání kostelů, následuje katalog staveb. Jednotlivá hesla obsahují stručnou lokalizaci, popis, stavební vývoj a také důležité zmínky v písemných pramenech (zejména první zmínka o kostelu či o držbě patronátního práva) a nakonec také okolnosti zániku kostela, pokud jsou známe. Na závěr každého hesla je uveden soupis základní literatury. Kromě ní však autor často pracuje s dostupnými edicemi středověkých pramenů nebo se opírá o vlastní studium dokladů novodobých, které postihují zejména zánik kostelů. Obrazová dokumentace obsahuje půdorysná zaměření kostelů, která byla vyhotovena například při archeologických vykopávkách. Nacházíme zde také publikovány dobové pohlednice a fotografie kostelů, které zanikly teprve v nedávné době. Často bohužel (především u snímků autora) chybí vřočení, což je škoda i z toho důvodu, že se publikace jistě stane samostatným pramenem pro pojednávání o problematiku.

Mezi období, kdy zaniklo nejvíce kostelů, převkypivě nepatří husitské války, jak se běžně soudí, ale především dvě etapy: doba vlády Josefa II. a období po druhé světové válce až do současnosti. Během josefínských reforem ovšem nedocházelo k optimalizaci farní sítě pouze jedním směrem. Z peněz náboženského fondu byla celá řada farních kostelů obnovena, nebo dokonce nově založena. Naproti tomu v poválečném Československu nepřicházela starost o duchovní péči vůbec v úvahu. Po divoké devastaci padesátých let přišly na řadu sofistikovanější metody devastace spojené s legálními úředními postupy, kdy byly neudržované kostely strhávány především v zájmu ochrany obyvatel před padajícím zdivem. Tento proces proběhl v mnoha případech bez jakékoli dokumentace, a tak se o stavební historii těchto kostelů nemůžeme již nic nového dovědět. K neblahým důsledkům však vedly také hospodářské zájmy, kterým padlo za obět mnoho kostelů zejména v severních Čechách (těžba uhlí, přehradní nádrže). Jen na území dnešního Ústeckého kraje zaniklo během 45 let po roce 1948 přes sto kostelů. Bohužel ani v polistopadové době se situace nezlepšila a zánik hrozí stále desítkám, možná stovkám kostelů nejen v pohraničí.

Rozsah hesel i množství dokumentace byly omezeny vzhledem k charakteru publikace, přesto by u řady lokalit bylo užitečné otisknout plánky se vztahy k širšímu okolí, které by pomohly laikům v orientaci. Na okraj by snad šlo přidat také drobné erratum, které se týká zaniklého kostela v Mnichu (Münichschlagu), jehož heslo bylo záměnou rozšířeno o některé údaje, které se týkají kostela v Mnichu u Kamenice nad Lipou. Münichschlag, drobné zboží johanitů z Mailbergu, totiž ležel původně spolu s Novou Bystřicí a Landštejnem na území pasovské diecéze, a v českých středověkých pramenech se tudíž neobjevuje. Tato poznámka souvisí také se skutečností, že autor nepracoval úplně systematicky s topografickou regionální literaturou, což je ovšem vzhledem k rozsahu látky omluvitelné. Nakonec je třeba poznamenat, že (ačkoliv to v ediční poznámce nezaznělo) do knihy nebyly zahrnuty zaniklé kostely z okresů Havlíčkův Brod a Pelhřimov, snad vzhledem k jejich dnešní příslušnosti do kraje Jihlava.

V jednotlivostech by se práce dala o některé stavby doplnit, i tak ale Martin Čechura nabídl téměř vyčerpávající přehled o zaniklých kostelech, jež jsou charakterizovány všemi podstatnými údaji. Nezbyvá než konstatovat, že počet zaniklých kostelů, zejména v důsledku poválečného vývoje v pohraničí, je mimořádně vysoký a ani dnes nemůžeme říci, že nastal definitivní bod obratu ve zlepšení stavebně-technického stavu řady ohrožených kostelů. V souvislosti s množstvím sakrálních objektů na území Čech, pro které se často jen obtížně hledá využití, je nutné upozornit, že zánik sakrální funkce kostela nemůže znamenat zánik jeho kulturně-historické hodnoty. K tomu se soustavně směřuje například u kostela sv. Michala na Starém Městě, kde byl použit argument „to není kostel“ k další záměrné památkové degradaci.

ROBERT GÁJA

Ondřej FELCMAN a kol., *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011

213 s., ISBN 978-80-7422-106-4

Záměrem autorského kolektivu, jehož jádro tvoří pracovníci Historického ústavu Filozofické fakulty královéhradecké univerzity, bylo sledovat proměny regionu z hlediska prostorového, územně

sídelního a územně správního. Kniha usiluje odpovědět na otázku, jaké regiony lze vůbec v tom kterém období k východním Čechám řadit a jak vymezit jejich hranice krajské, zemské či státní. Prvním problémem, na který poučený čtenář narazí, je teritoriální vymezení studia. Termín východní Čechy je totiž o to vágnější, oč častěji je bez další specifikace používán, svou roli sehrávají i četné správní reformy moderní doby. Sami autoři jsou si této skutečnosti vědomi, ostatně stejný problém řešili již při práci na obsáhlé syntéze o dějinách východních Čech v pravěku a středověku. Shodně s tímto titulem tak jádro regionu definují výčtem historických krajů Hradeckého, Chrudimského a Čáslavského, dílem pak i kraje Kladského. Tedy tak, jak se osídlení na východě Čech ustálilo mezi polovinou 13. a koncem 14. století.

Úvodní příspěvek Ondřeje Felcmana *Východní Čechy jako historický region* je metodologicko-teoretickým pojednáním, doplněným o historiografickou črtu. Na region Felcman nahlíží jako na historickou kategorii, v níž se obsahově prolínají aspekty prostoru a času. Pojem východní Čechy pak chápe jako oblast, která se od středověku v podstatě trvale na severu vymezovala proti Slezsku a na východě proti Moravě; postižení jižní a západní hranice je problematičtější. Jádrem byl podle jeho soudu v popisované době Hradecký a Chrudimský kraj s centry v knížecích hradech, resp. královských městech. Celkově Felcman klade důraz na dynamiku vývoje regionu na základě dobového kritéria vnímání prostoru a jeho geografických, správních a historických parametrů.

Praktické aplikace Felcmanových teoretických postulátů se jako první ujal František Musil ve studii o vývoji osídlení východních Čech v raném a vrcholném středověku. Pojednává o postupu kolonizace východočeského prostoru a formování hranic vůči Moravě, Slezsku, Bolešlavsku, Bechyňsku a Kouřimsku v horizontu 9. až 14. století, resumována je zde role východu Čech mezi Přemyslovci a Velkou Moravou, problematika slavníkovského panství a údajného charvátského knížectví i postavení oblasti v tzv. říši prvních Boleslavů. Východní Čechy se podle Musila staly nedílnou součástí přemyslovské politiky mezi lety 1019–1020, když byla na Pias-tovcích znovu získána Morava. Letmo jsou zmíněna údělná knížectví 11.–13. věku, autor správně odmítá i v recentní literatuře se objevující mínění o fundaci benediktinského kláštera v Litomyšli knížetem Břetislavem II.; nepřekvapí, že klíčovou se pro zformování východočeského regionu stala kolonizace 13. a 14. století. Pověštinou jde